

Валтазар Богишић

ТЕХНИЧКИ ТЕРМИНИ У ЗАКОНОДАВСТВУ*

*Поштована госпођо,***

Прије неколико времена обећао сам г. предсједнику овога друштва, да ћу на једном од ваших састанака прочитати што год из својих истраживања о питању *језика у законодавству*. Мило ми је, што имам част, да на овоме вашем првом састанку, којим почиње година, испуним то своје обећање.

* Други напис Валтазара Богишића био је објављен у часопису *Бранич* бр. 19/1887. године, одакле га преносимо у неизмењеном облику. Реч је о предавању одржаном у Петрограду на руском језику, са ког језика га је превео на српски Нићифор Дучић. – Напомена уредништва *Анала*.

** Изишао је ове године у руском *Новом времену* бр. 3908. кратак извјештај и по њему једна билешка у српском *Браничу* бр. 5, а опширније у извјештаја С. Петербурскога Славјанскога благотворителнога общества бр. 3, о техничким терминима у законодавству: о којима је говорио наш учени сународник, др. Богишић на састанку рускога филолошког друштва у Петроградском универзитету 13. јануара 1887. г.

Разумије се само по себи, да је тај говор с таким натписом пробудио у мени жељу, да га прочитам; увјерен да ћу и у њему наћи нове науке и нове грађе, чим се одликују Богишићева у опште дјела, носећи на себи обличје: опширне науке; проницљивог духа; јакога ума; дубокога схваћања и ориџиналног правца. Бистро и вично око може то лако назрети у његовијем: *Правнијем обичајима у Словена; Ујусиству за скупиљање правнијех обичаја; Зборнику правнијех обичаја; Предговору буџариишца; Инокошићини у Срба и Хрваица; и т. д.*

Тражио сам дакле поменути говор, али га нијесам могао наћи; јер до сада није нигде штампан.

Напавши се љетос у Паризу са својим поштованијем пријатељем Богишићем, похитао сам, да га замолим, да ми уступи тај свој говор, да га преведем на српски, јер је написан и говорен на руском језику. Али се мој пријатељ, с почетка озбиљно устеза, изговарајући се: да је на брзу руку састављен; да је у њ, тако рећи, набацано; и да има недостатака и празнина; а нема времена, да све то допуним и поправам. Додавши још и то: како су прије десетину година ушле неке мисли о томе предмету у писмо „пријатељу филологу“, које је штампано у Сплетском *Праву* бр. 44.

Поред свега тога ја не одустах од својих наваљивања, јер сам знао, ако наш писац и о истом предмету наново говори, да свагда има новијех мисли; те ми га најпослије уступи; на чему сам му веома захвалан.

Помогло ми је у томе још и то, што у извјештају *Новога времена* и по њему у *Браничу* има гријешака, које је ваљало исправити. А за то је најбољи начин пријевод и штампање самога говора.

С погледом на краткоћу времена, које данас имам на расположењу за тај посао, није ми, јамачно, могуће, да дотакнем сва питања о тој ствари; с тога ћу се ограничити на кратки пријеглед питања: *о техничким терминима у законодавству*. Мислим, да ћете бити са мном сложни, да је то питање, колико само по себи вриједно и корисно, толико и по томе, што га до сада није нико научнијем начином засебно разматрао.

То ће ми послужити за оправдање, што се овдје ограничавам само на неколике кратке биљешке о проматрању чињеница у изучавању појава, која сам чинио, и начинима, које сам употребљавао у томе за вријеме својих кодификаторских посала у Црној Гори. Ове се опаске могу попуњавати и исправљати даљим истраживањима и припомоћу оних лица, које такви послови занимају.

Садашњи црногорски живот вама је, јамачно, добро познат, и лако ћете појмити, од колико је великог замашаја за ону земљу, да *народ лако разумије законе*. Кад је вриједност тога питања призната у државама, у којима је правна и законодавна радња у великом ступњу развијена; онда је лако појмити, колико је то вредније за земљу, која добија први пут систематски састављене законе; земљу, у којој нема стручне школе, па и врло мало стручника, који би их тумачили.

А без јаснога разумијевања закона, може ли се користити њима? могу ли се правилно примјењивати? каквијем начином да се избјегну несугласице закона с другим изворима права, које неминовно доводе неред (говорим из искуства) у цијелом правном животу земље? и, каквијем начином, да се обезбиједи даље хармонично развијање права у земљи?

Мислим, а у томе ћете се и ви са мном сложити, ако кажем, да би одређени закони за Црну Гору, кад их народ не би могао разумјети, били велика несрећа! и у таком случају боље би било, да земља остане још двјеста година без икаква систематскога законика. Повољно решење тога питања јамачно зависи: од разумне системе законика; од уноса у њ једнога дијела објашњавања; од

По овоме се Богишићеву говору, у којему су нове мисли и нов правац, од велике научне вриједности, може предвидјети, да ће наука у његову законик у Црну Гору (који је сад у штампи) бити доведена у потпуни склад: с народнијем и правнијем обичајима; потребама; духом; и у опште животом. А тај нови правац у законодавству и науци може лако имати великог утицаја и изван граница нашега народа.

Црна Гора у томе је срећнија од својих сестара: Србије, Хрватске и Далмације.

Пријевод сам намијенио, по одобрењу пишчеву, српском *Браничу*, гдје ће бити најприступачнији законодавцима и у опште правницима и филолозима.

У Паризу 8. Августа 1887.

Н. Дучић
архимандрит.

органичког распоређења предмета; од најпотпунијега склада његовијех правила с правилима неписаног права; и т. д. Али се само по себи разумије, да је управо *језик главно средство за разумијевање закона*. И ваља признати, да је навлаш питање *о језику у законодавству* једно од најтежих, ако се жели, да законик остане: системом, садржајем и обликом на висини науке; и у исто доба, да га народ потпуно разумије. Постићи то, тијем је трудње, што питање о језику у законодавству у опште не само није обрађено у теорији, него је његово значење и у законодавној пракси занемарено.

Међу тијем нећу да кажем, да су така питања у теорији била са свијем заборављена. На супрот теоретичари су често напирали на то, да су битна својства закона: простота, јасност и одређеност. Још прије 300 година рекао је Бекон (Bacon): „*in legibus et edictis ordinariis, omnia fusius explicari debent et, ad captum vulgi, tanquam digito monstrari.*“¹

Монтескије (Montesquieu), доказавши потребу простоте и одређености, додао је: „*Les lois ne doivent pas être subtiles, elles sont faites pour de gens de médiocre entendement, elles ne sont point un acte de logique, mais une raison simple d'un père de famille.*“²

Бентам (Bentham) је такође истакнуо потребу краткоће и јасности.³

Порталис (Portalis) особито истиче јасност, говорећи: „*Il ne suffit pas, qu'un peuple sache qu'une loi existe, il faut qu'il en connaisse et comprenne le contenu, c'est-à-dire qu'elle soit rédigée d'une manière claire et conforme à la double nature du législateur et du peuple.*“⁴

Савињи (Savigny) говори: о сажетости⁵ и јасности.⁶

Ну, шта управо показују заједничка мишљења тијех великих мислилаца? – То нам показује, какав правац влада у законодавној радњи у опште, кад је требало, да таки авторитети истичу те очигледне истине, како је потребно, да народ разумије законодавца. Поред тога, за то што ти писци нијесу ни помишљали, да нам покажу пријеко потребна детаљнија и научно утврђена правила, која би се примјењивала у различитијем категоријама случајева?

Мјесто општијех изрека о јасности и одређености било би за кодификатора много потребније знати: има ли какве год разлике у методу за излагање различитијех група законских правила? и

1 De augment, scientiar lib. VIII, aphor. 68.

2 Esprit des lois, liv. XXIX, chap. 16.

3 Revue générale d'un corps complet de législation (édit. 1840) chap. 33.

4 Rousseau, La science nouvelle I, p. 107.

5 Über den Beruf... p. 25.

6 Ibid. p. 159.

управо, која су? каквијем редом и начином излагати правила, која су народу знанија? а каквијем опет она, која му нијесу добро позната? како, да се излажу конкретнији, како ли апстрактнији појмови? како, да се поступа, објашњавајући правила појединих категорија? и т. д.

„Il y a deux sciences de droit, вели Порталис, la jurisprudence et la législation, et l' une ne ressemble pas à l' autre. Кад се у опште тужи на јадно стање садашње јуриспруденције, као науке, онда треба признати, да је стање њезине сестре законодавне теорије и технике много јадније; барем су у томе оне врло наличне једна на другу.

Појмљиво је, да је тако стање науке и законодавне пракције имало утицаја на законодавне радње нашега времена у Срба и Хрвата. Те се онај, који се бави кодификовањем закона, ма које српске, или хрватске земље, не може с те стране много користити њиховијем садашњијем законима.

То се особито може рећи за језик. Ја мислим чак, да: законик цара Душана, Винодолски закон и Пољички статут надвишују у томе погледу законе садашњега времена. Ти су стари закони, барем у томе погледу, допуштате ми, да се тако изразим, више органички производи; а нови су – више механички.

Међу тијем овај наш увод одведе нас одвећ далеко; вријеме је, да приступимо главној ствари, а то су: технички термини, који нас овдје поглавито забављају.

Већ смо видјели, да општој теорији законодавства није пошло за руком, да ријешити чак ни најопштија питања о језику. По томе јасно је, да теоретичари никако нијесу ријешили питања такога стручног предмета, као што су технички термини у законодавству. А од тога зависи највише разумијевање закона.

Јамачно би излишно било наводити, како се то наводи у Срба и Хрвата. Ипак смо дужни напоменути овдје о једном покушају, који је био учињен, премда случајно, с особитом тобож практичком намјером.

У почетку друге половине овога вијека, кад је у Аустрији покренуто питање народности, појавила се потреба, да се на брзу руку састави за сваку од њих правна и управна терминологија. Једна комисија, која је била навлаш одређена за ту ствар, саставила је и издала књигу о томе за Србе и Хрвате; а такође и за Словенце с натписом: „Juridischpolitische Terminologie“ у облику рјечника. У ту су књигу унесени у аз-бучном реду њемачки термини с додатком поред свакога: српских, хрватских и словеначких ријечи, које им одговарају.

И ако је у тој комисији било неколико најбољих зналаца језика, ипак српске ријечи, које су одговарале њемачким терминима (еквиваленти) особито оне, које нијесу узимате из народнога језика, рађене су механички, које како на брзу руку, не наслонивши се у томе ни на један раније обрађени, научни метод, да би њихов смисао био разумљив народу. У кратко: то је био хитан састав, да се њиме колико год намири потреба, која се тада појавила. Осим тога, у томе су издању изостали многи врло потребни термини.

Један између главнијех филолога те комисије лично ми је казивао, да су у њој имали одлучан утицај правници, од којих ни један није имао ни појма о лингвистици; а филологе су сматрали више, као савјетодавце.

Из те су књиге издата два извода у Далмацији, у којима су талијански термини замијенили њемачке; јер су у тој покрајини, као што се зна сва законодавна и судска дјела била, а и сада су већином, на италијанском језику. Појмљиво је, да су у тијем изводима недостаци исти, као и у књизи, из које су узети.

Није потребно доказивати, да та издања не могу бити ни од какве користи у садашње доба онијема, који се баве законодавнијем пословима у српским и хрватским земљама. Само су оне ријечи у њима подесне, које су непосредно узете из народнога живог језика. Али није никакве потребе да се и те ријечи узимају управо из њих, кад се могу непосредно процрпсти из онијех и сличнијех извора, из којих су их састављачи узели; тијем прије, што се број таких извора за овијех 35 година знатно умножио.

По томе је очигледно, да творац закона ваља да ради и у погледу техничких термина и других питања на основу својих властитијех испитивања и правила, која из њих истичу.

Сада прије него пријеђемо на поједине категорије техничких термина, запитајмо, шта се обично назива тијем именом?

Почнимо примјерима. Појам о „ствари, која је јамство за исплату дуга“; или о „одношају, који од тога потјече између повјериоца у заложника“; ми то називамо једном ријечју „*залог*“. Тако исто и појам о „року“, који је законом одређен, ако у течају тога времена повјерилац не тражи намир дуга, дужник се ослобођава од тога дуга самијем истеком тога времена; то називамо: „*засѿара*“.

Овдје ријечи: „*залог*“ и „*засѿара*“ сачињавају епилог двије, више или мање, дугачке реченице; дакле те ријечи и јесу само *технички изрази*.

Таки термини, као и ријечи у опште, које означавају: ствар, радњу и одношај; стоје у свијем чак и мало обрађенијем језицима.

Кад се појави, какав му драго, проналазак, нова уредба и т. д. језик немајући другогачина, да означи тај нови појам, осим невољнога описивања, треба да пронађе нову ријеч. Така ријеч постаје: или, мало по мало, кад ствар поступно улази у народни живот; или од једном, кад се у њему појави пријеким уласком. На исти начин, као што и друге ријечи у опште, тако и ти термини постају: или позајмљивањем, или угледањем, или стварањем.

По томе погрјешно би било мислити, да техничке термине израђују само стручници за стручнике. И заиста, у рјечницима најпростијегачина језика наводи се гомила техничких термина за све гране човјечије радње; а значење је тијех термина, јамачно, разумљиво народу исто, као и стручницима.

Што се тиче права, доста је да споменемо ријечи: „*гуџ*“, „*најам*“, „*уговор*“ и т. д., да би се увјерили, да су се оне налазиле у народном језику много раније од постанка првога правника. Јамачно, учешће, које народ има у стварању термина, налази се управо у оној мјери, у колико народ разумије саму ствар, и према томе, колико се бави том граном.

Технички термини, н. п. химије, јамачно, не могу бити знани народу тако, као термини земљорадње. Или, не излазећи из правне области, јасно је, да народ боље разумије правила онаких уређења, као што је „*породица*“; или онаких посала, као што је „*кућовина*“, „*зајам*“; појави свакидашњегачина живота: него ли правила неких дијелова јавнога права, о којему народ има тек површан појам.

Овдје ћемо мимогред поменути један чудан факат, како се у већини јевропских држава наводи у томе обзиру, ушљед историчких прилика, појави пуни унутрашњијех супротности. Ту се народ, ушљед монопола правника, не сматра толико зрио, да би се могао бринути сам о својим свакидашњијем послима, који засежу у приватно право. Међу тијем јавно право признаје и самој незналици из простогачина народа способност, да буде члан скупштине, и да ствара законе у различитијем, често врло заплетенијем и за стручнике, питањима: државне управе, политике, економије и финансије.

Ми смо већ казали, да народни језик сам собом ствара народне термине, кад се за то јави потреба, да означи нове појмове. Из тога би се могло закључити, право говорећи, да нам се и не треба мучити проналасцима начина за стварање термина; та народни ће језик сам собом то учинити; и то ће дакле учинити боље од нас. Али, улазећи дубље у то питање, треба ће, да промијенимо донекле своје мишљење; увјерићемо се, да има случајева, кад се од језика не може очекивати то самостварање; и треба ће, да ми сами тражимо потребне нам термине.

Навешћемо за то само неколико примјера:

а) У сваки, ма колико било, систематски састављени законик улазе неминовно нове уредбе, које до тада нијесу народу биле познате; или барем, нијесу их знали у њиховијем новијем облицима. Јасно је дакле, да у народном језику није могло бити ни термина, који им одговарају. По што су уредбе у живот уведене, требају за њих, као и за прилике, које од њих потјечу, нови тачни називи. Разумије се, да није могућно чекати, док народни језик сам створи те термине, и док их обичај утврди. Такође је немогућно, да се свагда означују описивањем цијелијем, више или мање, дугачким реченицама. Не остаје дакле друго, до, изнаћи подесну ријеч, или кратак израз, да се означе.

б) Колико је год добро клонити се апстракција у законодавству, опет кад се пожели довести у неку систему повећи број законских правила: тада се нека генерализација и неке категорије, без чега се не може ни замислити неки систематични закон, не могу мимоићи.

в) Како у народном језику има синонима, има у њему и таквих случаја, да се једном истом ријечју означавају: различне ствари, одношаји, и у опште различити појмови. Ми ћемо ниже видјети доста случајева, у којима таки термини, немајући ништа, што их спољашње разликује, доводе често до изврнутијех појмова. У таким случајима не остаје ништа друго до наћи прилагодне термине тијем различитијем појмовима.

Сада, прелазећи на кратко посматрање начина за проналажење тијех термина, истиче се питање: нема ли какво год опште начело, које би за тај посао потребно било имати пред очима?

Навели смо већ авторитетна мишљења о потреби лакога разумијевања закона, која се могу свести на правило, о којему се често говори. *„Ако законодавац жели, да буде разумљив народу, ваља, да се и служи његовијем језиком.“* То се подудара, премда с неким малијем разликама, с познатом формулом Вука Караџића: *„Пиши, како љовориш“*; т ј. како народ говори.

То правило, које се тиче језика у опште, дакле и техничких термина, са свијем је истинито; још истинитије с погледом на главну књижевну радњу самога Вука; т ј. записивање народнијех ријечи, и народне усмене књижевности. Али за наш стручни приједмет ни то правило, ако се узме апсолутно, није примјењиво. Ту формулу можемо примити, у колико одговара природи нашега приједмета с неким ограничењем, и више у одричном облику.

По томе наше опште правило у одређивању термина, треба, да буде: *чврсто се држајти народнога живога језика; а кад је неминовна потреба одступањима од њога: онда се чврсто држајти његова духа.*

Међу тијем, и то је правило одвећ опште.

Него, како поједини случаји, који се могу сабрати у неколико категорија, имају и своје особине: то метод за примјену свакој од њих, може се одредити тек онда, кад се свака засебно проучи.

Све категорије, које нас интересују, и у колико се овдје наводе, понајудесније је подијелити их на три групе:

I, термини, који се налазе у народном живом језику;

II, термини позајмлени; и

III, термини, више или мање, самостално створени. Дакле:

I. ГРУПА

Термини у народном језику

а) Разумије се, да многи термини, који се налазе у једном живом народном језику, нијесу познати свуда, гдје се тај језик говори. Али је онај између њих, који је познат свуда, јамачно, најбољи. Ништа друго не остаје, до просто примити га; и тијем је питање на најлакши начин ријешено.

Ипак и оне ријечи, које се сматрају имаовина цијелога народа, који говори неким језиком, има покрајина, у којима те ријечи, и ако имају опште једнако значење, опет имају и неке приличне разлике.

Тако, н. п. у Црној Гори ријечи: „*лукавство*“, „*лукав*“, „*лукаво*“, немају са свијем онако значење, као у другим српским и хрватским покрајинама. У Црној је Гори значење тијех ријечи много слабије, које се већином приближује: умјешности и допуштеној хитрости. За то је потребно оснажити те ријечи, каквом му драго другом ријечју, кад се хоће, да им се да онај пуни појам, који им је у опште својствен. Тако исто ријечи: „*лукеж*“, „*краси*“; нијесу имале у вријеме пређашњијех племенских завада тако оштро значење, какво имају у општем језику.

б) Зна се, да често само у једноме крају има нека ријеч, које у другом никако нема. Тако н. пр. „*сујона*“, „*сујоник*“; које означују особити, чисто сеоски уговор, и оне, који уговарају, употребљавају се само у Црној Гори. То изводим из тога, што Вук, тај класички зналац српскога језика и свијех његовијех дијалеката, не наводи ријечи: „*сујона*“ у својему рјечнику живога народног језика. А ријеч: „*сујоник*“ уврстио је са свијем погрјешно у облику и значењу.

Разумије се, да таки термин треба узети, кад закон, који је одређен за тај крај, одређује и тај одношај. Али је у томе случају потребно побринути се, да би та ријеч била објашњена тако, да буде појмљива и другим сународницима изван тога једнога краја.

в) Често се сретају случаји, кад: једна иста ствар, одношај, или у опште појам има у различитијем мјестима, гдје се говори исти језик, различите називе; како, да се поступа у таким случајима?

На први поглед чини се, да је најбоље узети ону ријеч која је у опште позната у оној земљи, за коју се закон издаје. За тијем се може поставити један између главнијех синонима те ријечи, која се употребљава на другим крајевима, уз ону, која је примљена, на оном мјесту, гдје се најприје нађе; или онамо, гдје се примљена ријеч објашњава.

На тај начин, не чинећи никакве промјене у значењу једнога појма у земљи, за коју се закон издаје, шири се његово поимање и у друге крајеве, и обртно назив, који је утврђен у другим крајевима, постаје знан у земљи, за коју се закон издаје.

Међу тијем, то правило има и својих замашњијех изузетака. На примјер, кад једна паралелна ријеч има у земљи за коју се пише закон, другачије значење: онда се ваља клонити такога паралелисања. Јер, заиста, има и таких случајева, да не само за један појам двије различите покрајине имају свака своју засебну ријеч, него свака од тијех ријечи има у другој покрајини значење са свијем другачије од онога у првој. И обртно.

Тако, н. п. за ријеч: „disciplina“ има у Вукову рјечнику: „*заии*“. Писац рјечника имао је у томе пред очима Србију. Међу тијем сам у Црној Гори лично слушао синоним те ријечи: „*сѿеѿа*“. До сада по изгледу чини се, да ту нема никаквијех сметња, и мисли се, да се наше правило може лако примијенити. Али се то правило никако не може усвојити с тога, што „*заии*“ има у Црној Гори значење: „*секвесѿрације*“; а на супрот ријеч „*сѿеѿа*“ има у Србији савршено другачије значење од онога у Црној Гори. (Вук наводи ријечи, које јој одговарају: *verschärfter Poliz* и *Cordon gegen die Pest* и т. д.) Јасно је, да би горњи начин стављања таких синонима један уз други довео, мјесто објашњења, до највеће забуне.

г) Тако се исто налази у језику, да се на против различне ствари, одношаји и појмови означају једном истом ријечју.

Да би се објаснило, какав појам у једном случају означава ријеч, која има више значења у обичном језику, њој се даје неко мјесто у реченици, и ставља се супротно другој ријечи, кад већ ни сами језик није створио, било то и акцентом, ма какво разликовање међу таким ријечима. Разлике, које постају супротнијем ставља-

њем, налазе се често у самијем законима. Може се чак наћи и у техничким терминима Наполеонова законика, који се узима за примјер тачности редакције. У њему се, н. п., може опазити да израз „*enfants naturels*“ кад им се на супрот стављају: „*enfants légitimes*“ има значење: *незакониије дјеце*; а када им се на против ставе: „*enfants adoptifs*“ има са свијем друго значење, и то обичне *закониије дјеце*.

Треба ли се у опште чувати термина, који имају више значења?

Бацивши поглед на то питање, а priori, чисто спекулативно, може се одговорити на њ на два начина: с једне стране показује се са свијем, да је логично правило клонити се термина, који имају више значења; с друге стране ми имамо овдје посла с народнијем језиком, који по својој органичкој природи, како кажу, ствара сам неку разлику, ако је, заиста, потребна. По томе би требало закључити, да ријечи с различнијем значењем могу бити примљене, као термини, у ономе истом облику, у каквом су у народном језику.

Ну, у самој ствари ни један, ни други одговор не може бити примљен, као апсолутно правило; него све зависи од својстава појединијех случајева и комбинација.

Тако је, н. п. познато, да ријеч: „*право*“ има у народном српском језику неколика значења; као: *jus* (у смислу *facultas* власт), *justum*, *directe*, *vere*. Тој се ријечи може примијенити правило само другога одговора за то, што је у првом случају: именица; у другом: придјев; у трећем и четвртном: прилог. И тако је јасно, да, и ако су јој значења сродна, опет су различна: по граматичким правилима; и по мјесту, које свако од њих заузима у реченици. Али то врједи само у колико се тиче значења те ријечи, која се налази у живом народном језику.

На жалост! у правној српској и хрватској књижевности усвојено је, по обрасцу иностранијех језика, давати тој ријечи још једно значење, које је непознато народу; а то је *право* у *објективном смислу*. Ово пошљедње значење по мојему мишљењу, не треба, да се прими у закон, који је написан за народ.

Ну, шта ће, да се ради с таквом ријечју, као што је: „*дужник*“, која у народном језику означаје и „*debitor*“ и „*creditor*“? Може ли се, заиста, употребити та ријеч у закону у њезина оба значења, и ако јој их је дао народ? – Оба су значења именице; а у изговору ријечи, употребљавала се она у једном, или у другом значењу, нема никакве разлике; нема је ни у правопису; а правнички су: корелативне, шљедствено оне су једна другој готово сталне пратилице. Послије тога, је ли могућно увести у какав закон овако правило? – „Дужник (у смислу *creditor*) има право искати од дужника (у

смислу debitor) то и то; а овај пошљедни (т. ј. debitor) од дужника (т. ј. creditor) то и то...? Јамачно се то не може ни помислити, јер би из тога изашла највећа забуна. Најпослије, ако се и прими ријеч „*дужник*“ само у смислу „*debitor*“-а; онда је веома потребно тражити за „*creditor*“ другу. Да та ријеч може да не буде: ни „*вјеровник*“, како пишу у Загребу; ни „*поверилац*“, како говоре у Биограду, видјећемо мало даље.

Занимљиво ће бити, да се овдје каже, да тако двоструко значење те ријечи, има, како је познато, и у осталијем словенским језицима, гдје ријечи: „*кредитѿор*“, „*věřitel*“ „*Wierzyciel*“; не припадају народном језику; него су производи књижевни по угледању туђих језика.

Није без интереса за znalце језика, да у простом народном њемачком језику ријеч „*Schuldner*“ означаје и: „*debitor*“ и „*creditor*“; и, да је „*Gläubiger*“ тако исто, као и у Словена, ропски пријевод пошљедње латинске ријечи.

II. ГРУПА

Термини позајмлени

а) Међу онијем терминима, које правници позајмљују из туђих језика, и онијем које сам народ из њих узима, ваља добро разликовати.

Што се тиче прве категорије, ту су српски и хрватски правници доста опрезни пуристе. Они се клоне туђих ријечи, а њемачкијем правницима пуризам не задаје велике бриге.

Признајем, да сам ја са својега у опште гледишта за разложни пуризам.

Друга, је ствар, ријечи, које је сам народ примио из туђих језика; за њих ми се чини, да прије свега треба разабрати: има ли за примљену туђу ријеч још корјенити синоним у народном језику? Или га нема?

У првом случају, по мојему мишљењу, ваља народнијем ријечима давати првенство пред туђим. То прије свега вриједи за ријечи турскога поријекла, од којих готово свака има корјенски словенски израз. Чак и у онијем случајима, гдје се туђа ријеч са свијем одомаћила, мени се чини, да се треба побринути, да се замијени народном ријечју. Тијем прије, што су, н. п. турске ријечи у неким приморским мјестима готово са свијем неразумљиве, исто тако, као што је и велики број италијанских ријечи, које су Приморци примили, незнан у другим српским крајевима.

Што се тиче онијех туђих ријечи, које су разумљиве цијелом народу, као: „ризик“, „кајара“, „инијерес“, а нема корјенских удеснијих ријечи, које би им одговарале; мени се чини, да се оне могу слободно примити, по што су већ постале, као и чисто словенске, народна имаовина.

Пада у очи, што су наведене ријечи тако исто примљене и у оне главније јевропске језике, који нијесу романскога поријекла.

б) Ријечи се, као што се зна, не само позајмљују из туђега језика, него се често и преводе; или се по обрасцу туђих ријечи стварају нове у народном језику. Народ, који доста лако позајмљује у сусједнога народа саму ријеч, ријетко прегине на пријевод ријечи; или на њезино по туђем угледу стварање.

А књижевници и правници, који не прегину узимати саме туђе ријечи, радо их преводе; или стварају нове по туђим обрасцима. Њима се чини, ако је туђа мисао, или ријеч, само обучена у одијело народнога језика, то, да је тијем самијем већ постала народна. Међу тијем ништа није противније циљу, да закон буде разумљив народу, колико та радња правника. И то је са свијем појмљиво. Технички се термини једнога народа исто, као и остале ријечи и изрази његовог живог језика, стварају под утицајем: историјских живаља; догађаја; економских прилика; вјеровања; предања; у кратко: под утицајем цијелога његовог историјскога живота, који је обично у многим и главном различан од историјскога живота онога народа, којему се намјењују ти по туђем угледању производи. Јасно је, дакле, да такви производи не могу народу бити приступачни.

Ријеч, н. п. „*досјељості*“, која је у изводу за Далмацију из поменути „Terminologie“ састављена из ријечи „Ersitzung“; или ријеч „разсвој“ или „разсвојба“ које су створене на основу ријечи „expropriation“; нијесу народу разумљивије од онијех туђих ријечи, које су им служиле за образац.

Пријеводи такви бивају кад кад смијешни, особито кад се преводилац превари о произласку ријечи, на коју се угледа; или не схвати њезино право значење. Тако је н. пр., од ријечи „*laudemium*“ начињено „*хваљевина*“; мислећи, да та ријеч долази од „*laudare*“. Ријеч „*шврдка*“ начињена је по ријечи „*firma*“, која је узета непосредно за латинску; а она се управо начинила давно и давно италијанска, и добила је у томе језику своје садашње специјално значење. Исто тако и они, који називају у нас високу школу „свеучилиште“ а у Пољака „*vszechnica*“ показују, да нијесу схватили право значење ријечи „*universitas*“ ни у класичној ни у средњевјечној латинштини.

в) У романских народа даје се латинскијем правнијем терминима само граматички завршетак живог језика; а све друго остаје латинско. Тако: „*usucapio*“ преокреће се у „*usucapion*“, „*usucapione*“; „*reivindicatio*“, у „*revendication*“, „*rivendicazione*“ и т. д.

Од овијех ријечи народ мало коју разумије; тијем мање, што се то новије прилагођавање понекад чини само на основу скраћења латинскога термина. Тако, н. пр. францески „*prescription*“ италијанско „*prescrizione*“, оснива се само на првој ријечи једнога латинског термина, који је у својему пуном саставу био: „*praescriptio longi temporis*“. А да би се разумјело и само значење цијелога латинскога термина, потребно је знати историју римскога формуларнога судског поступка.

Али у романских народа ми смо опазили, да поред свега демократизма, који радо истичу, састављају се закони, а особито законици, поглавито за правнике и за ред људи, више или мање, школски образованијех; што се пак тиче разумијевања закона за прости народ, на то се врло мало сврта пажње.

Словени такође имају свој стари књижевни језик, који је за њих донекле, што и латински за романске народе; пита се: јесу ли и они дужни, да се угледају на правнике романских народа у терминима из старог језика, у колико их има? – Како је наше поглавито правило у састављању закона, направити закон, да га народ, колико је више могуће, разумије, мислимо, да се само у томе случају, кад се не може наћи потребни термин у садашњем живом народном језику, може узети из старог језика, ако је ријеч појмљива, или барем може постати разумљива народу.

Ипак се у наших књижевника опажа, да се клоне узимати ријечи из старословенских, или старосрпских писменијех споменика. Да ли тај појав има јаких разлога?

Свак паметан треба да Вука уздиже до неба, што је онако радикално прекинуо везе са старијем писменијем изворима. Таке су прилике биле. Он иначе није могао. Новој је књижевности требовао нови, тврђи и природнији о нов који се и нашао у живом народном говору. Тај је процес већ свршен. Сада, по што је тај природни основ добијен, и то за вазда, мислим, да је неумјесно, гледати на стару књигу, као на нешто, што је већ са свијем умрло, те живоме језику не може више ни одкакве користи бити.

Ну, то је тема, у коју ја нећу да улазим, особито овдје. Доста ће бити, да констатујем једну једину чињеницу, а то је, да у новије вријеме, и, по што је Вукова теорија одржала свуда заслужну побједу, находимо у неким побољјим законима кад кад и примјер ријечи позајмљенијех, и то врло згодно из нашега старог језика. Тај факат најочитије потврђује моје поменуто увијећење.

III. ГРУПА

Стварање термина, више или мање, самостално

Кад писци и преводиоци закона не налазе више у народном језику грађе за термине, а не могу да је нађу у туђим изворима: тада они, сами, више или мање самостално стварају термине, који су им потребни. То може бити за њих најлакши начин за изналасак термина; али за нас с погледом на нашу главну намјеру, да су закони свакому приступачни, тај је начин, без сваке сумње најтежи.

Та тешкоћа долази поглавито отуда, што, као што се зна, сваки народ гледа на неки појав, ствар и одношај са своје особите тачке посматрања према томе, које је од својстава тога појава у почетку учинило на њ најјачи утисак; а то бива различно у различитијех народа. Зна се, судећи по језику, да се у неких народа радња, н. п., читања, оснива на појму сабирања (*leger, lesen, brati*). Међу тијем су други, састављајући ту ријеч, више мислили о бројању (*читати и т.д.*). Појам о ономе, што је неко научио, шта му драго, тако, да то може лако наустице поновити, у једнијех народа изражава се ријечима: знати на *изусџи*; у других знати са спољашње стране „*auswendig*“; у неких знати на памет (*à mente, a memoria*); а још у неких знати срцем (*par coeur*).

По томе, не треба се чудити, кад се говори, да је потребно особити дар, способност, и спрема за самостално стварање термина, којима се може бити потпуно задовољно; а то је пророчански дар. И, заиста, може ли шта трудније бити, него погодити, која је управо страна појава произвела највећи утисак на један народ. С тога сам од самога почетка био мишљења, да се ни тада, кад нам је већ немогућно служити се начинима проналажења термина, који су споменути у двије прве групе, никако не смијемо, у таком самосталном стварању, уздати у своја субјективна апстрактна суђења; него, да се треба ипак наслањати на нешто, што је сталније и стварније.

а) У течају своје кодификаторске радње ја сам мислио, да је један између најпоузданијих наслона у стварању новијех термина, разговор о томе с човјеком из народа, који може бити израз народнога ума. Мени се чинило, да ће за то бити довољно, кад се изнесу пред такога човјека битна својства те ствари, или одношаја, увести га у разговор, и привољети, да он сам да име томе одношају; или барем неке основе за тај назив. А *rigori*, рекло би се, да ништа од тога нема простије. Али у пракци тај ми начин није пошао за руком: и тијем путем нијесам добио ни један термин. Међу тијем овај факат може да се објасни и случајнијем приликама.

Али, кад сам изнио пред такога човјека називе, које сам сам створио, тада је он исказивао: разумије ли их, и у колико их разумије; и могу ли, или не могу ући у народни језик. Савјетујући

се с ученијем филолозима о појединијем терминима, ја сам имао једнако пред очима и мишљења тијех људи из народа.

б) У језику свакога народа има ријечи, које се савршено природно употребљавају у неком кругу појмова; али, које се на основу аналогije својства могу пренијети и у други круг појмова. Тако оне имају метафорски значај.

Тај пријелаз може се потврдити и у самом народном језику, гдје налазимо таки исти појав и за правне изразе. И саме су ријечи „*право*“, „*правшица*“, „*крившица*“, „*лукав*“; у почетку јамачно, биле само срећне метафоре.

Свакако, ти пријеноси не треба да буду натегнути и неприродни. Њихова наличност ваља да је очигледна. У томе треба имати стално пред очима онај начин, којим се и сам народни језик служи у најличнијем примјерима. Само с таким погодбама може бити така радња стварања термина од користи.

в) Разликовање (диференцијација) појединих појмова, као што се зна, бива: раширивањем, или суживањем значења појединијех ријечи. Ипак се тај начин изналаска термина допушта само у најређим случајима, и треба се служити њима с изванредном опрезношћу. Народ се одвећ мучно одвикава од облика и значења појединијех ријечи, које је већ усвојио: и у опште може се казати, да лакше усваја са свијем нову ријеч, него што мијења стару, ма у чему.

Има пак случајева, да кодификатор сматра за мање зло увеличати, или смањити појам неким ријечима, него ли уводити нову ријеч. Ми налазимо наличнијех примјера у свијем јевропским законцима.

Тако, н. п. значење ријечи „*залоџ*“ (gage, pfand) сужено је тијем, што се у законима употребљава искључно у смислу залога покретног имања. Неугодно је само, што та овдје ријеч у неким законцима задржава уједно и своје опште значење, употребљавајући: „*gage, pfand*“ и т. д. за означање свијех врста у опште залога: за „*pignus rerum mobilium*“; за „*antichresis*“; и за: „*hypotheca*“. – У српском језику то је конкретно питање барем упроштено тијем, што имају два облика за тај појам; и то „*залоџ*“ мушког, „*залоџа*“ женског рода; те, кад се не би нашло, што боље, могло би се узети: први пут у једном смислу; други у другом.

У јевропским законцима налази се, премда ређе, и раширен појам неких ријечи. Навешћу примјер: у живом народном језику главнијех јевропских народа ријечи: „*дуџ*“, „*дужник*“ употребљавају се готово изузетно, да сезначи оно, што услијед зајма ваља да буде враћено, и онај, ко треба да то врати. Значење тијех ријечи понекад и сам народ раширује, да бизначио, какав драго новчани

дуг; али, готово, никад не раширује толико, да би њоме означио обвезу извршити неко дјело у нашу корист; или нам допуштити, да нешто учинимо у своју корист, што би нам иначе могао забранити. Како се без тога појма никако не може да буде у ономе дијелу законика, гдје се говори о обвезама у опште, настаје питање: шта је боље, или тражити нову ријеч за тај шири појам? или раширити појам народне ријечи „*гуз*“, која већ стоји?

У случају, о којем је ријеч, ја се склањам пошљедњем. Између осталог и за то, што и у самом народном језику, као што смо видјели, има зачетака тога раширења. И нијесам ја сам који тако мислим.

У Циришком законуку, који је саставио мој учитељ, покојни професор Блунчли, находимо већ и сами натпис дијела о обвезама да га означио са: „*Schulden und Forderungen*“, мјесто туђе за Нијемце ријечи: „*obligationen*“, која се налази у самим њемачким и законцима и учебницима права. Ја наводим тај законик управо за то јер је он, готово, једини у Јевропи, у којем се опажа озбиљна тежња да буде народу појмљив.

Из наведенијех примјера види се, да раширивање или суживање значења појединијех ријечи није могућно апсолутно одбацити; а употребљавати их или не употребљавати, зависи од околности појединијех прилика.

г) Већ смо се изразили против пријевода туђих термина и угледања на њих. Али тијем још није речено, да се у неким случајевима не могу састављати термини по образцу наличнијем ријечи тога истога језика, на којему се закон пише.

По што, јамачно, не може бити овдје ни ријечи о пријеводу, а такође ни угледању, онда се говори, тако рећи, само у умножавању броја ријечи некога круга појмова сроднијех.

Јасно је, да је у тој изванредно тешкој радњи стварања таквих ријечи потребно прозрети у саму битност одношаја међу значењем такве ријечи и онога, ради чега је потребан нови термин. То треба, да се ради у духу закона, по којима се стварају ријечи једнога језика.

Тако, н. п., у њемачкој правној терминологији: „*usus capio*“ римскога права не преводи се каквом „*gebrauchsnahme*“, или каквијем другим наличнијем угледањем (*nachbildung*); него је ријеч за тај појам створена на основу друге њемачке ријечи: „*besitz*“, с којом по смислу „*usus capio*“ стоји у тијесној вези; и на тај је начин створена, по мојему мишљењу, врло удесно ријеч: „*ersitzung*“.

Већ смо навели ријеч: „*госјег*“ бечке термилошке комисије, која је очигледно створена путем најропскијега угледања на ријеч: „*ersitzung*“; а никако по ономе темељитијем начину, по

којем је створена та њемачка ријеч, коју тек, што наведосмо. Кад је већ потреба, да се угледамо, свакако се чини, да је овај други начин угледања zgodнији од првога.

Навешћемо још један примјер. Старалисмо се, да горе докажемо, да ријеч: „*дужник*“ не може бити примљена ни у један законик у смислу „*creditor*“, ма, да му је значење потпуно народно. Њу нијесу узели у законе: ни Нијемци; ни Чеси; ни Пољаци; ни Срби; ни Хрвати. Они су узели просто ропски пријевод ријечи: „*creditor*“ (*gläubiger, věritel Wierzyciel, вјеровник, поверилац*).

Питање је у томе: може ли се проћи без тога вулгарнога пријевода, којег народ не разумије, и замијенити га обликом створенијем на основу ријечи, која би одговарала у народном језику? – Ја барем мислим, да је то у српском језику могућно.

У Вукову рјечнику налазимо чисто народни глагол: „*дужити*“, а значење му исказао ријечју: „*behaupten dass einer schulde*“, „*dico mihi deberi*.“

По што сваки „*creditor*“ „*dicit sibi deberi*“, то, по мојему мишљењу: није особито мучно створити из глагола „*дужити*“ са завршетком подеснијем „*nomenverbale*“, које би означавало: „*creditor*“. Тај би облик, кад би се објаснио zgodнијем начином, могао имати изгледа, да ће постати сваком разумљив.

д) Творци новијех, техничких, правнијех израза бивају обично тако искључиви, и њихова је очинска љубав тако велика, да игноришу сваки други израз, који би иколико могао сузити употребу изразâ, које су они створили. То бива не само ради тога, што је свака љубав слијепа, те не види недостатке омиљенога приједмета, него и ради тога, што ти творци нијесу дубље проицали ни у природу права, ни у природу језика. Они мисле (премда би им искуство могло показати и нешто противно) по што је законодавна власт примила неку ријеч, па ма, каква она била, да та ријеч треба, да уђе у живот, и да постане народна, као и свака друга.

Ја сам у томе обзиру невјерник, и то ми је тијем лакше, што сам у врло добру друштву, јер ту исту јерес исповиједају сви одабранији научници, који објективно мотре појаве народнога правног живота.

Ја мислим, колико год био опрезан онај, који скроји ријеч према духу народнога језика, да ће му ријетко за руком поћи, да је скроји онако, као што би је народ створио; него да ће ипак ту бити највише његове субјективности.

Ја већ, говорећи о синонимима народнога језика (група I. тач. в.), наћох, да се може изабраној ријечи додати и други њезин синоним, и то по разлозима, који су тамо споменути.

Тако ми се исто чини, да се најудеснијем створеном термину о којему се двоуми, хоће ли у правном животу бити примљен, дода други израз, који би могао срећнији бити. А, кад је таку ријеч тешко наћи, може се узети баш и она, која је књижевнога поријекла.

Тако, н. п., кад се у погледу ријечи, која је створена за „mandatum“, има сумње, хоће ли се одомаћити, мислим да не би згорега било додати и књижевну ријеч „*уномоћије*“. Томе ће бити једна од ове двије пошљедице: или ће новостворена ријеч омиљети, те ће књижевну истиснути из живог саобраћаја; – или ако се нађе да није zgodна та нова – продужиће стара своје дотадашње животарење, док се не нађе друга боља.

Ипак, умнажање термина једнакога значења, треба да буде што ређе, јер би иначе у неким приликама то могло произвести колебање, које доводи до збрке и забуне.

ђ) Кад на пошљетку нема бољег начина за изналазак термина, не остаје ништа друго до описног начина (*circ locutio*); али то описивање јамачно неће бити технички термин. Ја, шта више, мислим, да је тај начин много бољи од нацостријешених привидном научношћу термина, које народ не разумије. Описни начин особито добро замјењује термин, који се не налази често у правном животу.

Изучавајући и упоређујући правила иностранијех законика, опазо сам у једноме превасходном њемачком пројекту овај изражај, који, јамачно, није одвећ кратак: „*demjenigen, der sich etwas hat versprochen lassen*“; што, као што се зна тачно одговара латинском: „*stipulanti*“. С погледом на то, што у садашњем њемачком језику нема ријечи, која би тачно одговарала томе, што наведосмо; онда ваља, да одобримо тај у пројекту ауторов разумни поступак, што се задовољио тијем простијем описом, не тражећи, по што, по то, да пронађе технички термин, који би одговорио латинском, тијем већма, што се у пракци доста ријетко употребљава.

Састављачи, или преводиоци законâ у Јужнијех Словена, зна сс, да их препуњују гомилом својих новостворенијех термина, нимало не мишљећи о томе како, и, гдје да се објасне ти *неологизми*. А неологизмом ја називам у широком смислу не само савршено нову ријеч, него и сваку другу, ма и најмање измијењену у облику и значењу.

Ја сам тога мишљења, да и најбоље створени термин, свакако је ипак потребно, да се објасни у закону, ма којим начином. По што налазимо у законима и законцима, да се одређују и таки појмови, као н. п. ријеч „*дар*“, која је доиста позната из живота свакому простом човјеку; онда, колико је потребније тако од-

ређење новог примљеног термина, који, с погледом на субјективност његовог творца, није свагда појмљив, чак ни образованом читаоцу. Та објашњења могу бити, јамачно, учињена различитим начинима. Ја ћу овдје напоменути тек нека:

1. Нови термин може се објаснити у самом тексту ондје, гдје се први пут нађе.

2. Сама реченица, у којој се најприје нађе неологизам, може бити састављена тако, да би се, прелазећи од апстрактног конкретном, од познатијег непознатијему, нови термини објаснили онијем редом, којим ријечи долазе једна за другом, и не чинећи се, као да их објашњава.

3. Сви неологизми, који су ушли у закон, или законик, могу се такође објаснити у засебном и за то одређеном мјесту. Готово у сваком броју „Parliamentary papers“ видимо, да се тај начин употребљава у Инглеској, а по томе и у Сјеверној Америци, гдје одавно стоји правило, да се свака ријеч, које никако нема у живом народном језику, или је нема у значењу, које је законодавцу потребно, објасни на засебном мјесту у самом законуку.

У осталом, таки смо примјер већ имали у самом Јустинијанову законуку. Премда та класичка компилација није била одређена управо за народ: ипак сваки зна, да је у пошљедњој књизи „*Pandectiarum*“ уврштена доста опширна глава: „*de verborum significatione*“.

Да ли ми је, поштована господо, и до кога ступња, пошло за руком да у самом кодификаторском послу примијеним правила, која сам у овој бесједи имао част, да укратко изложим, показаће се само собом у своје вријеме.

Овдје могу рећи само то, да сам озбиљно и стално настојавао, да ништа не пропуштим, што би могло послужити бољитку дјела. Знајући, како је веома мучан посао, и при најбољим апстрактнијим правилима, конкретно одређивање термина, који се уједно тичу и науке језика, и науке права; термина, које народни живот тек вијековима одређује; ја сам у почетку, између осталог, одлучио, да се у томе послу, колико је год могуће, помажем знањем и савјетима признатијех стручника. Како сам имао блиских знанаца и пријатеља међу најврснијим српским и хрватским филолозима, чинило ми се, да ће најбоље бити да се скупе неколицина у ужи одбор који би у договору са мном заједно решетао поједине термине, које би требало одређивати.

Позвани пријатељи пристали су у начслу на таку радњу. Како савјетовање и претресање није могло усмено бити, него писмено: ја сам био нацртао и „*modus procedendi*“ тога савјетовања; и

био сам писмено изложио у облику првога писма нека правила о одређивању термина онако, како су ми у тај мах на ум пали. По несрећи! болешљивост најстаријега од њих (Ђ. Даничића), као и други неповољни узроци, не допуштише да се тај план изврши.

Није остало друго, до савјетовати се с тијема истим и другим пријатељима и знаљцима језика онако, како сам се с којим сретао, и то само о појединијем терминима, који су ме у тај мах управо највише занимали. Ту дакле није могло бити ни ријечи о скупном вијећању; о потребној спреми, о систематичности радње; о њезиној свестраности. Али, опет ни ти већином случајни састанци нијесу били бескорисни; и ја сам свијема, који су се у томе послу са мном трудили, срдачно благодаран.

Завршујући ову своју бесједу, врло ми је жао, поштована господо, што ми карактер подузећа није допуштао, да наводим поједине примјере из самога текста. Жалим такође, што са краткоће времена не могосмо пријећи границе термина, и проговорити коју у опште о језику у законодавству. Жива би бесједа са стручницима добре воље, јамачно, потпомогла да дођу на дневни ред многа питања овога још нетакнутога поља, те, да се поради, да се ријеше. Не остаје дакле друго, него одгодити разговор о томе приједмету до згодније прилике.